

PÓSA ZOLTÁN

Az abszurd létezés

színeváltozásai a diktatúrában

GONDOLATOK A HÚSZ ÉVE ELHUNYT

PÁSKÁNDI GÉZA REGÉNYEI, DRÁMÁI,

VERSEI, ESSZÉI NYOMÁN

„A büntudatot magunkban újra felosztom! Én, áltatott nemzedék gyermeke, elcsábított fiú, kiáltok: testvér, kimúlsz! Tekints magadba: vallj, gyónj te is, ne csak én! AVAGY NEM GYÓN A GYÓNTATÓ IS VALAKINEK?

SZÖKÉS A KATEGÓRIÁK RABSÁGÁBÓL

Páskándi Géza Szatmárhegyen született 1933. május 18-án, meghalt Budapesten 1995. május 19-én, éppen hatvankét évet és egy napot töltött e földön. Mivel szinte lehetetlen e szerzeágazó, ezer műfajú, zaklatott életutat és életművet akár monografikus igényű könyvben is a teljesség igényével jellemezni, csak paradoxonokra telik. Páskándi abszurdoid író, aki íróként is költő, költőként is tanulmányíró, drámaíróként is rendhagyó prózateremtő, de azzal sem lehet elintézni, hogy szürrealista esszéteremtő. Életműve mondatról mondatra szökik ki az irodalomtörténeti kategóriák rabságából. Nem csoda, hiszen hatéves börtönszervedés (1957–1963-ig volt kolozsvári, szamosújvári börtönökben, a Duna-deltában, Salcia-ban) után elvben sem akar ketrecbe bújni, még az irodalmi terminusok szintjén sem. Szereti Erdélyt a Részektől Székelyföldre, az Ojtozi hágóig, a történelmi Magyarország határáig, de azt mégsem szereti, ha túlhangsúlyozzák partiumi, erdélyi eredetét, ugyanis egyetemesen magyar írónak tartotta magát. Mintha érezte volna, hogy rövid evilági életutat ad neki a Teremtő, kit református hitben tisztelt, így nála nem maradt nap tollvonás nélkül, az átvitázott napok után is dolgozott. Hatvankét esztendő és nem egészen huszonnégy órát töltött közöttünk.

Megismétlem a dolgozatom mottóját. „A büntudatot magunkban újra felosztom! Én, áltatott nemzedék gyermeke, elcsábított fiú, kiáltok: testvér, kimúlsz! Tekints magadba: vallj, gyónj te is, ne csak én! AVAGY NEM GYÓN A GYÓNTATÓ IS VALAKINEK?” Nem állítom, hogy ez a kesernyésen, már-már suicid hévvel, magyarán öngyilkosan önboncoló és önfeltárázó sorgigász az 1991-es Önarckép-most című versből emblematikusan fémjelzi Páskándi Géza életművét és életútját, hiszen erre a sok műfajú, szerzeágazó oeuvre-re éppen az (is) jellemző, hogy mélyrétegeiből ezer, meg ezer hasonló, célba fogalmazóan ikonikus mondatot tudnánk kiemelni. Hogy máris, szinte in medias res belevágjunk Páskándi huszáros modorában a lé-

nyegi sajátosságok felsorolásába, az író nem csak notórius aforizmateremtő, hanem örökös határsértő is. A példaversre utalva az is jogos kérdés, hogy minek is nevezzük az idézett költeményt? Valójában inkább prózaversnek, de akár önvallomásos elbeszélésnek, sőt, esszének is mondhatnók. Nem véletlen, hogy Páskándi kiváló, illhetett monográfusa, Szász László az esszékre vonatkozó fejezetben taglalja az Önarcképmost című szó és mondatkatedrális jellegzetességeit. S az sem véletlen, hogy Szász László a bizarr valóság írója című Kortárs kiadás, 2003-ban megjelent könyvét maga „csak” is monografikus igényű esszésorozatnak titulálja. Ugyanis ahhoz a par excellence műfaji és szemléleti mezsgyerombolóhoz, akit Páskándi Gézának hívnak, csupán rendhagyó és határsértő dolgozatokkal lehet közelíteni. Ő a valóság szemléletében is nehezen körülhatárolható, hiszen jobbára az 1945-től 1990-ig tartó erdélyi mélyvalóságból és az erdélyi históriából meríti gazdag életanyagát, mégis, lépten-nyomon átlépi a naturalizmus és az abszurd, a valóság és a képzelet mezsgyéit a valóságanyag szürreálisan költői szabad kezelésével. Írónk önreflexív esszéiben, vallomásaiban már a saját stílusát, világnézetét is úgy határozza meg, hogy abszurdoid. Tarján Tamás Páskándi drámaesszéjében rabszurdoidnak minősíti Páskándi nagy drámáit, utalva arra, hogy a Gheorghe Gheorghiu-Dej-rendszerben leöltött hatévnyi börtön és lágerélet alapélménye az alkotónak, visszatérő motívuma az életműnek. Az oeuvre egészére is jogosan vonatkoztatható a rabszurdoid (alkalmi) irodalomelméleti kategória köztesége, hiszen sem a Beavatkozás című költőien szürreál parabolaregény, sem Az árnyékfejtők című megrázó rémálom-történet, sem a Sírrablók című bizarr és rendhagyó regényösszegzés, sem a Vendégség, sem a Tornyt választok című dráma, de még a Szalmabábuk lázadása című csapongón, lengén költői idézőjelesen ifjúsági kötet, sem az epikus költemények, mint a Piros madár, a Holdbumeráng, a Tű foka című regénnyé kerekedő versregényei sem sorolhatóak egyértelműen egyetlen műfajba sem. Versei esszészzerűek, olykor meghökkenetően epikusak, hiszen a versregény hagyományaiból is merítkezik, melyet hazánkban Arany és Vajda teremtett meg, de Ady is megpróbálkozott vele. Páskándi esszéi költőiek, drámáinak prózai esszémagyarázatai, de olykor a főszöveg is hemzseg költőien szépprózai elemektől. A legszociografikusabbnak látszó nagyregényét, a Sírrablók sem realizisztikus, sem naturalisztikus nem is groteszk, nem is tisztán esszéregényt is, megmenti a besorolás esélyétől az abszurd képek garmadáitól vibráló költőiség. Realistának azért nem nevezhető Páskándi egyetlen műve sem, mert már a stílus is, ab ovo, azaz eleve áttemeli a líra és a képzelet tartományaiba minden művét. Groteszknek azért nem, mert nem egyensúlyoz borotvaélen valóság és fantázia határain, hanem átlépi a szűk mezsgyét, ide-oda lavíroz, boszorkányos bravúrral cikázik realizmus és szürrealizmus között, de amint skatulyáznánk, nyomban rácáfol egy álomian költői, máskor egy vaskosan naturális mondattal. Páskándit valóban abszurdoid remekíróvá, író-költővé, esszé-drámaíróvá, regény-mese-esszé-fakasztóvá nemesítette saját határtalan metaforateremtő fantáziája, de a kor is melyben élt: háromféle diktatúrát, majd egy felemás rendszerváltozást sínylett meg. A trianoni országcsenkolásnak, majd a párizsi békének köszönhetően ő már beleszületett a saját hazájában kisebbségivé válás tragiku-

mába, majd 1974-ben az anyaországba térve úgy vált időzöjeles vendéggé, hogy világeletemben magyar, lelkében nagymagyarországi magyar volt. S szembeülhetett a kádári Magyarország korántsem puha, aljas kétarcúságával az egész csonka Magyarországot falak nélküli börtönné degradáló, álkedélyes moszkovita láger jellemromboló ambivalenciájával, amely 1957–90-ig talán még súlyosabb rombolást végzett az emberi lelkekben, mint az Erdélyben, a Partiumban, a Székelyföldön, a Regátban tapasztalt durva terror. Oly korban élt, amelyben a valóság elemi szinten, apriori groteszk abszurd, szürreális, így a hitelesen megszólaló, különlegesen érzékeny alkotó eleve csak abszurdoid műveket írhat még akkor is, ha alkati sajátosságai a valóság hívségre predesztinálnák. Ezért maradok annál a terminusnál, amit Páskándi Géza maga határozott meg önmagának: abszurdoid, illetve, Szász László opusának címét kölcsönözve: a bizarr valóság írója.

ÁLTÖRTÉNELMI ÉS ÁLABSZURD SPICLIDRÁMÁK

„Az a színház, amelyet én szeretek, nem abszurd, hanem sokkal inkább abszurdoid” – vallja Páskándi. Hiszen érzése szerint a par excellence abszurd nem más, mint a véletlenség, a képtelenség, a zűrzavar uralma, az abszurd drámaíró e logika szerint a világegyetem antihumánus erői mellett teszi le a voksát már azzal is, hogy elfogadja, ha úgy tetszik, a Dürrenmatt-féle tragikus véletlent, a Genet-féle abszolút passzivitást és begubodzást, Beckett istentagadó hiábavalóság tanát. „Páskándi darabjai”, Tarján Tamás (Tarján Tamás: Kortársi, Dráma, Magvető Kiadó 1983. 160. old.) „nem a belétörődés: a kontradikció drámái”. Páskándi állítólag zavarba ejtően sokágú és a művek intenzitásához képest nagy terjedelmű életművének, mondhatni „grafomániájának” fő oka Tarján szerint is abból az alkati sajátosságából fakad, hogy neki, akár Gyurkovics Tibornak, vagy Juhász Ferencnek meg kell írnia a gyöngébb, sőt, a vitatható opusokat is, ahhoz, hogy a jelentős, korszakos művek létrejöjjenek. Páskándi szinte minden hagyományos és modern drámai műfajban lubickolt, a legrangosabb történelmi ihletésű színművei közül is kitoronylik a három püspök-drámát magában foglaló Erdélyi triptichon. Már a többszörös címadások, mottók, előhangok, magyarázatok rendszere is bonyolulttá, prózai, drámai, lírai határsértővé teszi. (1. mottó: FÖLKÉL AZ ÖMLŐ BÚZA NAPJA /És Rosta órája üt: Cím: Vendégség, vagy Egy az Isten: Dávid Ferenc 2. mottó: Fölkél az Ömlő Búza napja ÉS ROSTA ÓRÁJA ÜT/Majd sziták perce jó. Cím: Szekértől elfutott lovak: Péchi Simon, 3. mottó: Fölkél az Ömlő búza napja/ És Rosta órája üt/MAJD SZITÁK NAPJA JÓ EL, cím Tornyt választok: Apáczai Csere János, Magvető Kiadó, 1984) első és harmadik darabja.

Valóban abszurdoidak e drámák, bizonyos értelemben elütnek – Páskándi terminusát alkalmazván – a romantikus dráma fehéren pozitív-feketén negatív ellentétpárjától, hiszen filozófiai értelemben Páskándi egyik hőséneke sincs igaza, de mégsem egyetemesen abszurd a drámák világvége hangulata. Az úgynevezett pozitív hősöket nem az abszolút igazság birtoklása, hanem tiszta, igazságkereső szenvedélyük emeli a hatalomtól megszállott ellenpólusok, adott esetben a fejedelmek fölé. Mindhárom

nagy történelmi drámának az a valódi tétje és dramaturgiai vivőereje, hogy teológiainak álcázott hatalmi harc motiválja mind a majdnem pozitív, mind a viszonylag negatív hősöket. Nem unitárius és katolikus áll valójában egymással szemben az első drámában. A pozitív pólust a tisztalelkű, teológiai téveszméket hirdető tudós Dávid Ferenc egyedül képviseli. Ellenségei a két besúgó, az intellektuális, önámító Socino és a harmatos lelkű prostituált Mária, valamint a manipulátor Blandrata és a fejedelem, Báthory Zsigmond így-vagy úgy, de a vallásalapító főhős veszére törnek. A többrendbelien áttételes párbaj valódi tétje: nemzeti függetlenség és Habsburg-függőség, ha tetszik: magyar függetlenség, vagy román, vagy orosz, illetve európai függőség. A középső dráma pozitív, de szintén teológiai téveszméket hirdető főhősének, Péchi Simonnak, az úgynevezett zsidózó szombatos teológusnak sem elsősorban hitéleti okokból kell megtagadnia az ószövetségi nézeteket, hanem mert a nagyfejedelem veszélyeztetve érzi hatalmát Péchi úgynevezett fejedelemkeresése által. A Triptichon harmadik darabjában, a nagy magyar enciklopédikusnak, Apáczai Csere Jánosnak sem presbiteriánus nézeteinek teológiai aspektusa miatt muszáj „tornyot” (börtönt) választania, hanem mert a presbiter-rendszer egyházon belül is, felekezeten kívül is megtöri a hatalom hegemoniáját, s a zsinatot helyezi nyíltan a püspök, burkoltan a világi hatalom, a fejedelem fölé. Magyarán: bár Páskándi püspök-drámáiban teológiai értelemben nincs abszolút, tiszta igazság, mindig azoké az erkölcsi katarzis, kik a nemzet függetlenségét védik az idegen hatalommal szemben. Nem véletlen, hogy a két, kiváltképpen briliánsra sikeredett első és harmadik drámában idegenek, európai nagyhatalmak burkolt képviselői által történik a hősök elveszejtése. Dávid Ferencet a júdás alkatú Socino, Apáczai Csere Jánost a leninien csalárd anglikán Basirius csalja csapdába, egyszerre testesítvén meg a román, a szovjet és a sunyi, a forradalmainkat cserbenhagyó nyugati manipulációt.

Páskándi maga is vallja a kötet esszéisztikus szépprózai bevezetőjében: abban az értelemben szakít a romantikus drámával, hogy a legpozitívabb hőseivel sem vállal teljes azonosságot, ám a legnegatívabb hőseiben is megpróbálja fölmutatni az igazságösztön és az igazságérzet jelenlétét. Szereplői abban az értelemben is ambivalensek, hogy egyszerre öntörvényűek és kiszolgáltatottak: Az író idézve: „Az ember helyzetek foglya, de különös fogoly: ő maga építi a helyzeteit, amelyek aztán foglyul ejtik, Esetleg megszabadítják”. Páskándi drámáinak szerves részei a prózai esszék, magyarázatok, interludiumok, melyek olykor terjengőssé is teszik őket.

Mintaként tegyük részletesebb elemzés tárgyává a legjobbak közt is legjobb Páskándi-drámát, a Vendégséget. Ez a gondolatilag, szerkezetileg is szinte tökéletes, ökonomikusan zárt színmű az első megjelenése után, 1972-ben olvasmányként, később színpadi műként is a drámairodalom élvonalába emelte az író. Az 1578-ban játszódó Vendégség vagy egy az Isten főszereplői nagyrészt valódi személyiségek. Dávid Ferenc, az egyetlen magyar gyökerű felekezetalapító püspök, először katolikus plébános, utána lutheránus püspök, fénykorában református, majd egyházalapító unitárius püspökként a protestáns János Zsigmond fejedelem udvari prédikátora volt. Jelentős részben az ő tevékenységének köszönhető, hogy Erdély a vallási türelem jelképe ma

is Európában. 1568. január 6–13-ig tartották Tordán azt a híres országgyűlést, ahol elsőként Európában határozatot hoztak a vallásszabadságról. Dávid Ferenc kálváriája 1571-ben kezdődött, amikor János Zsigmond halála után a katolikus Báthory István lett Erdély fejedelme, ki nyomban elvette a gyulafehérvári nyomdát az unitáriusoktól. Az 1572. évi marosvásárhelyi országgyűlés megerősítette a vallásügyi törvényt, de egyben kimondta az újabb hitújítások tilalmát is. Dávid Ferencet ennek a tilalomnak az alapján fogta perbe 1579-ben Báthory Kristóf fejedelem. A hite miatt életfogytiglani fogságra ítélték, a dévai várbörtön foglyaként halt meg. Páskándi Géza Vendégség című drámája Dávid Ferenc unitárius püspök börtönszerűvé stilizált kolozsvári házában játszódik. A cselekmény szerint egy Socino nevű olasz, lázadó, felforgató, destruktív, árulásokra is hajlamos unitárius teológus érkezik vendégségbe Dávid Ferenchez a drámában közvetlenül nem szereplő Báthory Kristóf fejedelem kérésére (utasítására). (A figura valós megfelelője Fausto Socinus). Az álvendégség-spiclitelepítés sátáni ötlete egy Blandrata György nevű szintén olasz származású unitárius orvostól, a katolikus fejedelem kegyencétől származik. A jöttment, mindenünnen elüldözött felforgató „vendég”, a világjáró Socino feladata huszadik századiasán sokrétű: teológiai vitákat kell provokálnia, hogy kimondassa expressis verbis Dávid Ferenczel Jézus Krisztus isteni eredetének tagadását, hogy lebuktassa vendéglátóját. Az unitáriusok mérsékeltbb ága szerint Atya, Fiú, Szentlélek háromsága egylényegű, szerintük a többi egyház túl nagy hangsúlyt helyez a három Isten-személy különállására. A mérsékelt változat tehát árnyalatokban tér el a többi keresztény egyház tanításától, inkább csak a Szentháromság szóhasználat ellen tiltakozik. Socino játszomájának tétje nem kevesebb, mint rábizonyítani Dávid Ferencre, hogy Jézus Krisztust az unitárius vallás szélsőséges variációjának megfelelően földi embernek tartja, ami valójában teológiai képtelenség, súlyos tévedés. Magyarán, Socinót, az örök romboló lázadót spicliként használja föl a hatalom egy valóban téveszméket valló, de tisztességes gondolkodó ellen. A dráma történelmi tényeken is alapuló fikciója szerint a két idegen besúgó tevékenysége juttatta börtönbe Dávid Ferenc püspököt, ahol rövid idő alatt halálát lelte.

Páskándi Géza megtoldja a besúgott-besúgó duót egy fehérmájú fiatal lánnyal, aki a besúgó és a besúgott közös besúgójaként ellenőrzi a manipulatív folyamatokat és mindkét „nagyember” szeretője lesz. Azzal áltatja magát, hogy beszennyezi, meggyalázza őket, a gyöngék eszközeivel manipulálja az őt manipuláló erőseket. Írónk a drámai feszültséget mesterien feszíti túl azzal, hogy mind Dávid, mind Socino tudja a másiktól, hogy valójában mit akar, de úgy tesznek, mintha elhinnék, hogy csak tudósok közti megszokott szópárbajt vívnának. Socino, az önérzetét önámító módon menteni próbáló intellektuális besúgók megszokott ön-manipulációjának megfelelően elhiteti magával is, hogy az általa megfigyelt áldozattal valójában összejátszik, s együtt vezetik félre a hatalmat. Sőt, még az együgyű Mária is úgy hiszi, hogy becsapja, megalázza mind a hatalmat, mind az általa megfigyelt „nagyembereket”. Ám alapigazság, hogy a hatalommal szemben gyöngé kiszolgáltatottak csak ideig-óráig képesek kijátszani egymás ellen az erősebbeket, a Páskándi-dráma aktuális sugallata

szerint a román és a szovjet elnyomókat. (Nekem is, számos erdélyi, mezőségi, székellyföldi, felvidéki, délvidéki, kárpátaljai rokonom, ismerősöm védte magát azzal: azért léptem be a kommunista pártba, hogy a szovjet árnyékba húzódva védettséget találjak a szlovákokkal, a szerbekkel, az ukránokkal, a románokkal szemben.) Páskándi drámájában a „tisztalelkű hetéra” Mária halála leplezi le az önáltató elméletet: hiába szennyezte be önmagát, s húzta le a saját szintjére kurvapeccéerként Dávidot is, Socinót is. A hatalom megsemmisíti a vele szembe fordulókat akár nyíltan, akár burkoltan próbálkoznak az ellenállással. A besúgónak viszont nem jár erkölcsi felmentés ezen a földön, akár a családért, akár a jobb életért, akár dupla önáltató csavarral a hazáért árulta el a hazát.

Ettől a huszadik századian intellektuális és bonyolult, tudományosan megszerzett spicli-rendszertől válik Páskándi Géza műve valóságban áltörténeti abszurdoid paraboladrámává a modern kori diktatúrákról, amely játszódhat(na) 1945, 1956 után Erdélyben, az anyaországban, de akár a Szovjetunióban, vagy a Stazi-pokolban, a kommunista NDK-ban is, ahol, mint kiderült, nem ritkán férj és feleség egymás besúgóí voltak 1990-ig. A dráma abban az értelemben is abszurd és ambivalens, hogy Dávid Ferenc korántsem a teljes igazság birtokosa, hiszen látszólag csupán egy teológiai tévedés, képtelenség, a Szentháromság tagadása miatt ítéli gyakorlatilag halálra igazságtalanul a börtönbüntetéssel az a fejedelem, akinek filozófiai, teológiai értelemben igaza van Páskándi szerint is, hiszen ő református hívő, s mint ilyen vallja Jézus Krisztus isteni eredetét és a szeplőtelen fogantatást. A dráma igazi üzenete éppen az, hogy senkit sem szabad üldözni akár a helytelen, téves nézetei miatt sem. Gondoljunk csak bele: Páskándi esszéiben visszatérő motívum, hogy ő egy áltatott nemzedék gyermeke, kibe beleégették a szocializmus tévhitét, képtelen teljesen kiszakadni Marx, Engels paradigmáiból, s nem egyszer azon kesereg, hogy antimarxista is csak marxista módon tud lenni.

Döbbenetesen hiteles a magának mindvégig hazudozó, önmagát is becsapó besúgó, a hatalom képviselőinél látszólag rokonszenvesebb Socino figurája. A forradalmárból lett spicli azzal áltatja magát, hogy ha ő, az alapjában tisztességes ember szolgált információkat a hatalomnak, akkor tulajdonképpen a hazát védi, s az általa besúgott-tönkretett embernek is használ, hiszen megpróbálja kijátszani, dezinformálni a hatalmat, s kedvező képet festeni áldozatáról. Gondoljunk csak Szőnyi Tamás Tikos írás című könyvének leleplezéseire: hány és hány három per hármassá, vagy hivatásos párt kultúrfunkcionáriussá, hivatásos KISZ-apparátscikká lett filmrendező, költő, irodalomtörténész, újságíró próbálja magát is becsapni, s a mai, tapasztalatlan fiatalokat is megetetni azzal, hogy ő tulajdonképpen a hatalomnak ártott, egyszemélyes forradalmár volt. (Vigyázat: nem összetévesztendő a három per hármas ügynök és a nyíltan kinevezett vállalati, vagy katonai általános hangulatjelző, ahogy a választott nem hivatásos vállalati KISZ-titkár, egyetemi csoporttitkár sem azonos a besúgókkal és a főállású funkciókkal.) Páskándi abszurdoid drámájában a múltba plántáltan képeződik le a bolsevista hatalom manipulatív ördögi szerkezete, amely jó szándéktól függetlenül teszi eszközemberré azokat, akik átlélik azt a Rubicont,

amit nem szabad: s belépnek a kommunista pártba, hivatásos KISZ-funkcionáriusok, munkásörök, vagy besúgók lesznek. Páskándi Géza monográfiáját, Szász Lászlót idézve a totális diktatúra „köztes emberré” teszi mindazokat a kiemelkedően tehetséges, középszerű, átlagon aluli embereket, akik képtelenek ellenállni a népboldogítónak álcázott ordas eszmék, a faszizmus, a kommunizmus, a szocializmus, a baloldali liberalizmus szirénhangjainak.

SZÜRREÁLIS PÉLDÁZAT A DIKTATÚRÁK EGYLÉNYEGŰSÉGÉRŐL

Nemcsak a költői prózairói elfogultság, a rokon paletta fölismerése, hanem az immanens értékek egyértelműsége készítet arra, hogy Páskándi olykor a drámákhoz és az esszékhöz képest kiváltképpen kevésbé értékelt regényeit vegyem elsősorban górcső alá, kitekintéssel a drámák, az esszék, a versek hangnemére is. Revelációélményként szembesültem Páskándi Géza Beavatkozás című fantasztikus költői parabolaregényének (akkor még nem dívott itthon a fantasy kifejezés) erényeivel 1980-ban a Magvetős újrakiadás jóvoltából. A könyv először 1974-ban a Kriterion jóvoltából jelent meg, éppen abban az esztendőben, amikor az író akkor használatos kifejezéssel repatriált, pedig valójában az anyaországba menekült. Első olvasatra szellemi kalandregénynek véljük, melynek hagyományait Magyarhonban alighanem Szerb Antal teremtette meg misztikus, ironikus eszmetörténeti krimijével, de emlékezetünkbe tolnak Gilbert Keith Chesterton (1874–1936) Brown-atyá krimije is, melyekben a katolikus keresztény filozófus a kommersznek álcázott műfajban térít. Mintegy a világ abszurdoid voltát jelképezi és igazolja a tény, hogy a könyvről szóló fiatalosan őszinte kisesszémét 1980-ban csak egy üzemi lapban tudtam megjelentetni. A Pendragon legendával és Chesterton bűnügyi regényeivel Páskándi távoli rokonként teremt egyedi, senkire sem hajazó, tragikusan többrétű példázatot a fasiszta és a fasiszta kommunizmus létrontó, lélekromboló mechanizmusáról, de akár a mai gyilkosan álkeresztény, vagy egyenesen sátánista szekták is eszünkbe juthatnak róla. Páskándi Beavatkozása a kisregény kereteit elegánsan szétfeszítve sűríti egybe gondolati drámáinak, abszurdoidjainak eszmei és stilisztikai polifóniáját. A mű két központi alakja Bert, az alkotói invenciozitással megáldott-megvert nyomozó, illetve Leander, a megszállott szektaalapítóból lett bűnbandavezér, a filozófiai alapú tömeggyilkos, Hitlernek, Sztálinnak, Rákosinak, Kádárnak, Dejneknél és Ceaușescunak rémálomszerűen fantazmagórikus alakmása. A zseniális ifjú nyomozótítán ki akar törni a földszintes fél-szabálysértések, a „tyúktolvajlások” ördögi köréből, s úgy tűnik, megtalálta élete nagy ügyét egy látszólag kisítülő levélhamisítás nyomán gyűrűző rejtélyes gyilkosság sorozatban. Közben viszont fölébred benne az etikus ember szükségszerű kétélye, amely lelkifurdalássá fokozódik. Attól fél, hogy a jelentéktelen félrelépés az ő beavatkozása miatt duzzadt tömegmészárlássá. Elérte mindazt, amire minden filozófus nyomozó (és író) vágyik titokban, a Páratlan Büntettet (a páratlanul nagy témát), de rádöbben a korábbi várakozása mélyén rejlő paradox erkölcsstelenségre: az ő feladata az emberiség keresztény humanista értékeinek védelme, amellyel ellentétben áll az a tény, hogy a föltárás, a fölfedezés vágyával akarva, a beavatkozásával pedig

akaratlanul provokálta a legnagyobb vétket, az emberélet elleni merényletet. Válságba kerül, tudatosan passzivitásra ítéli magát, önmarcangolásából barátja, a kevésbé ki-robbanó, racionálisabb tehetségű típus, Gomor ragadja ki. Ráébreszti, hogy most már akkor is kötelessége lecsapni a bűnösökre, ha ő szabadította ki a szellemet a palackból. E példázat Albert Camus *Pestis* című példázatregényének mintáját követve beszél valamiről, de valami másra gondol. Camus egy Daniel Defoe-idézetet tüntet föl nagy-regénye jelmondataként-mottójaként: „Valamely bebörtönzést másfajta bebörtön-zéssel ábrázolni éppoly ésszerű, mint bármilyen valóban létezőt valamilyen nem létezővel. Páskándi különleges kisregényének gondolati esszenciájában összefonódik a diktátor és a diktatúra elleni küzdelem morális kategorikus imperatívusza az alkotói kényszerrel, s a kétellyel, mely minden művészen fölmerül, amikor közvetlenül is beavatkozik a társadalmat gyökeresen felforgató eseményekbe: vajon nem okoz-e nagyobb bajt az eredetinel az olyannyira és oly gyakran lejárattott forradalmi aktivitással?

A misztikus, titokzatos társaság lelepleződésével ér véget a bravúros nyomozás, amely közel hoz bennünket az egy vérből való, egy töről fakadt eszmesátánok: a nemzeti és a nemzetközi szocializmus sötét titkához. A Sátán pozitív, humánus, de lefejezett, magyarán Istentelen, vagy a hitet lényegéből kiforgatón vallásellenes, keresztényellenes, tehát ál humanista eszmék nevében bírja rá a manipulálható embereket a legszörnyűbb rémtettek, az emberirtásra. Leander, az egykori postás minden újkori népirtó és minden történelmi vallást gyalázó szektavezér szimbolikus alakmása hamis felsőbb sugallatok parancsára kezdte „megmenteni” az emberiséget a második világháború alatt, majd azt követően is a tragikus hírektől. Társaságot alapított postásokból, akik megsemmisítik a negatív híreket tartalmazó leveleket. Hátborzongató szeánszaik fő szimbóluma a hófehér boríték és a bélyegző alakú kalapács, amellyel kivégezték mindazokat, akik megsértették a Tiszta Eszmét, s visszaéltek e levéltitokkal, vagy a szekta leleplezésére törekedtek. Páskándi regénye könnyed, bravúros formában vall a nemzeti és a nemzetközi szocialista, kommunista szovjet típusú, ha úgy tesz, a Ceaușescu-féle ravaszul, árnyaltan homogenizáló neonácizmusról, a világboldogítónak szánt eszmék veszedelmes kétarcúságának csapdájáról. Mindhárom, vagy mind a négy diktatúrátípusról, a Rákosi, illetve Dej, a ravaszabb, tetszetősebb eszmékbe csomagolt Ceaușescu-diktatúráról, de modellezi a kádári változat lélek- és létrontó gerincrothasztását is. Az író végső bölcsessége: a humanizmus nevében sincs joga embernek ember ellen fordulni. Ha felüti a fejét a gyilkos eszmekór, a cselekvő beavatkozás aktív kockázatát az alkotó embernek is vállalnia kell. E bűnügyi regény a diktatúrák színeváltozásainak modellezése mellett krimibe burkolt írói hitvallás is. Kifejezi a szocializmus hitére nevelt, ám kiábrándult, áztatott nemzedék lélekállapotát, és sokkal inkább hajaz a különbségek dacára Friedrich Dürrenmatt anti-krimijeire, az Ígéretekre, A balesetre, a Bíró és a hóhéra, A megbízásra, melyekben az abszurd véletlen teremt tragikus alaphelyzeteket. Paradoxnak tűnhet, de látszólag egészen más tematikájának dacára e nemzedék közérzetének hitelesen extrém kifejeződése a *Tű foka* című Páskándi versregény 223. fejezete. Az Irigység címet viseli, s az álcázott tömegműfaj enigma rendszerét használja. Ahogy a Beavatkozás ál-krimi,

az Irigység ál-pornó: egy vén kéjenc és egy gyönyörű, aranyhajú lány kancsal, perverz nászát figyeli és irigyli a költő, aki az aranyhajú lányhoz képest „szíjas öreg”, a vén kanhoz viszont oly fiatal. A megkésett, már csak ideiglenesen ifjú, negyvenes években született diktatúraellenes alkotó mindenünnen kirekesztettségének, Páskándi és a még később érkezettek sehová sem tartozásának hiteles szimbóluma e költemény is, akár az esszé, amelyben azt fejtegeti többünkkel Temesi Ferenchez, vagy akár jómagamhoz hasonlóan, hogy az igazán egyetemes alkotások valójában provinciálisok, regionális jellegűek, még a legszürreálisabb változatban is: „A világnak azonban nem szűnik meg a történelme, a tájféldrajza. Ez a történelem pedig nemcsak egyetemes lesz, hanem regionális is. Lábjegyzetben hozzáfűzi: Még a hasnak is van „nemzeti öntudata” (lásd, Nemzeti konyhák, ízek). Ugyanakkor az anyanyelv halála? Leheté-séges-e egységes „világnyelv”? című esszé (Páskándi Géza: A szabadság színeváltozásai, Magvető, Gyorsuló idő, 1984. 65-73. old.) néhány kitétele igazolni látszik Páskándi kesergését, melyet még az első érdemi beszélgetésünk, rövid összeveszésünk, majd látványos kibékülésünk után szóban is elmondott: könnyű a te nemzedékednek, talán azért is, amiért látszólag nehezebb. Ti, 1948–1982-ig születettek már annyira kiszorultatok a kádári (Ceaușescu-féle stb.) lappangó diktatúrák megokosodása miatt az irodalomból és a tudományból, hogy már kicsit sem fertőzött meg benneteket a marxizmus terminusrendszere. Mi, akik már gyerekképpel észleltük és megéltük a sztalinizmust is, nem csak marxista stílusban vagyunk antimarxisták, hanem még antisztalinisták is csak sztálinista tónusban tudunk lenni. Ebben az esszében ugyanis az osztály nélküli társadalom utópiájáról is értekezett:

REGÉNY-RÉMÁLOM A REGÁTI KOMMUNISTA MEGSEMMSÍTŐ TÁBORRÓL
S visszatérve az abszurdoidításra, keveset írnak, beszélnek Az árnyékfejtők című egészen különlegesen remek regényről is, melyet 1988-ban adott ki a Szabad Tér kiadó. Köztudomású, hogy Páskándi Gézát 1957-ben izgatásért letartóztatta Gheorghe Gheorghiu-Dej rendőrsége, s 1963-ban szabadult, hat esztendő telt el kolozsvári, szamosújvári börtönökben, valamint a Duna-deltában lévő kényszermunkatáborban. Az árnyékfejtők című úgynevezett regényes történetben – ő maga hívta így, – máskor meg „sorsos történetként” jellemezte írását, melynek forgatókönyv-változatával elnyerte 1982-ben, nyolc évvel áttelepülése után a Magyar Televízió fődját, de 1988-ig sehol nem mutatták be. Ahogy Páskándi monográfusa, Szász László is leírja (az Árnyékfejtőket nem elemzi), Páskándit nehéz, lehetetlen volt szóra bírni, így csak sejthetjük: alkati sajátosságainak, írói habitusának köszönhetően írt a lágerélményből szürreál-költői, nyelvi sziporkákban, leleményekben gazdag, csavaros cselekményű regényt, melynek részelemei valóságosak, egészében viszont már-már fantáziatörténetként reinkarnálódnak. Stílusában, szürrealizmusában igen csak különbözik témárokonaitól, Borowski Auschwitzban és Birkenauban játszódó Kővilágjától, Lengyel József Újra a kezdetétől, mely Buchenwaldról beszél, de a magyar Gulágot is modellezi, Kertész Imre Sorstalanságától, Keszi Imre Elysiumától, Rózsás János Gulágról szóló Keserű ifjúság I-II. című regényéről, Jeszenszky Iván Kitelepítettek című Eb-

hortobágyi szocialista láger regényéről, Kelemen Erzsébet Itt ragadt lélek című új, többek között magyar és szovjet Gulág tárgyú kiváló regényétől, a nagy etalon-folyamtól, Szolzsenyicin Gulág-epopeiájától, (A Gulág szigetvilág 1918–1956, három kötetben, A Gulág szigetvilág 1918–1956 egy kötetben Edward E. Ericson szerkesztésében, Rákkórház, Ivan Gyenyiszovics egy napja). Ezeket a vérfagyasztó tárgyilagosság jellemzi. Páskándi ezzel szemben egy Duna-deltába plántált borzalmas munkatáborot konstruál meg lidércálomszerű legendaként, zaklatottan hektikus költőiséggel. A foglyok, az áldozatok között vannak magyar, sváb, román ex-horthysta és kommunista katonatisztek, reakciónak mondott értelmiségiek, a sajátjaik által bebörtönzött revizionisták sőt, még sztalinisták is. Az intellektuális rabok rendkívül árnyalt vitákat folytatnak Erdély történelméről, Trianon tragikus hatásairól, Jaltáról, Moszkváról hajnaltól éjfélig, látástól vakulásig, értelmetlen robot közben, vagy a kórház viszonylagos paradicsomi biztonságába behúzódva. A valószínűtlen költőiség hitelességével tárul elének a foglárók világa is. A román táborparancsnok, ki látszólag zsarnokoskodik, de ki is van szolgáltatva a szadista, félőrült, látszólag paraszti ésszel megvert-megáldott, valójában pszichopatologikus őrmestereknek, a link, a piás, a szexmániákus tiszteknek, köztük persze jóval több a román, mint a magyar és a szász. Harmadik pólusként megjelennek az őslakók, a civilek, a jólelkűen segítőkész hívőtől a kápói lelkű szadistáig, aki jobban gyűlöli a foglyokat a fogláróknál.

A valóságos helyzet ab ovo szürreális, abszurdoid. Az olvasó a valódi Duna-delta láger lázálomszerűen költői alakmájában, egy rémálomban találja magát, ahol össze vannak zsúfolva a Dunától, a holtágak, mocsarak szövevényétől körbevett területen egymástól élesen különböző emberek és emberszabásúak, rabtartók és rabok. Ebből a világból akkor is lehetetlen elszökni, ha valaki elméletben átjut a nagyon széles határsávon, a szögesdrótokon, a mocsár ugyanis kiismerhetetlen az ott lakó civilek számára is. Bármily paradoxnak tűnik annak, aki nem élt soha zárt közösségben, kollégiumban, kaszárnyában, fogdában, börtönben, de a kiszolgáltatott internáltak is képesek viszontmanipulálni a totális diktatúrát megvalósító és megtestesítő tiszteseket, tiszthelyetteseket, főtiszteket. Némiképp sorsközösséget teremt köztük, hogy a foglár társadalom tagjait is büntetésből helyezik a világtól elvágtott Duna-deltába, még a parancsnok is kegye vesztett kommunista nagykutya. A foglárók családja, kivált az asszonyok érzik őrjítően egyhangúnak a még cifrának sem mondható biztonságos nyomorúságot, olykor alig érznek különbséget a saját életük és az internáltak sorsa között. A kiszolgáltatottság látszólag kölcsönös, hiszen a táborban a kiszolgálók mindegyike az orvostól a borbélyon át a szerelőig mindenki fogoly, hiszen normális orvos, tanár önként nem jön ebbe a pokolba. Ráadásul olcsóbb, ha a személyzet „ingyen” dolgozik, ugyanakkor bizonyos értelemben nélkülözhetetlen. Ha megtartja a diktatúra szabta természetes határokat, akár afféle idézőjeles bratyizás, fraternizálás is kialakulhat az öt egymástól távol eső csoport (közönséges internáltak, személyzet, foglárók, családtagok, helyi civilek) között.

Páskándi a szürreális költészet, az abszurdoid irányában elmenekülvén teremt senkire-semmire sem hasonlító remeket. Művében hiper-intelligens foglyok a teremtő

képzelt hatalmát latba vetve kényszerítik kínzóikat arra, hogy eljátsszák a világ egyik legabszurdabb valóságszínjátékát, vagy gesztusfilmjét. A tiszt és tiszthelyettesi házak gyéren el-vászorredőnyözött ablakán át esténként afféle árnyjáték formájában lehet látni, ki kivel mit művel és hogyan. S ez az árnyékszínház elszabadítja nem csak a foglyok, de a pokoli ügyességgel bevetett fogvatartók fantaláziasát és erotikus vágyait. Az egyenruhások először csak kukkolják egymást, de hanem rászoknak arra is, hogy átjárnak egymás kamrájába tejfölt lopni. Nem csak hogy felszarvazzák, hanem körbeszarvazzák egymást. Így válnak igazi árnyékfejtőkké, felszarvazottak és fölszarvazók úgy tesznek, mint ha nem tudnának a szánalmasan erotikus Faust-i Mefisztó-rondórendszerrel.

Az árnyékfejtés nem ám afféle ártatlan szórakozás, előbb-utóbb brutálissá fajul, ugyanis az unatkozó asszonyok szükségképpen tútesznek a fáradt férjeken, előbb-utóbb már ők válnak kezdeményezőkké, túlteljesítik az árnyékfejtést, s nem tartják be a szegényesen pokoli játék íratlan szabályait. Olykor-olykor kénytelenek kék foltokkal tarkított ábrázattal napokig behúzódnia a házaikba. A körbeszarvazás, a kukkolás – utóbbiból a foglyok is részesülhetnek, sőt, ők irányítják a lidérces happeninget –, kényes egyensúlyt teremt, amely lélekromboló mindenki számára. Mind az internáltak, mind a keretlegények, mind a helyi lakosok betartják az íratlan szabályt: úgy kell tenni, mint ha a diktatúra demokrácia lenne, s az árnyékfejtés nem is létezne.

A parabola törvényei szerint az egyensúlyt a zárt közösségbe érkező idegen bontja meg, s rombolja szét. Páskándi regényében a robbantást egy nyalka, humánus tiszt, név szerint Turka hadnagy hajtja végre, felemás sikerrel, ami az életébe kerül. Neve nyomán lehet akár magyar is. Embersége miatt került büntetésből a táborba, s humanizmusból bánik látványosan, nyíltan is jól a foglyokkal ellenszolgáltatások nélkül. Már ezzel is törvényt bont. Ráadásul nőtlen, így nem tud beszállni az adott-kapok játékba, ő csak kap. Házi Don Juanként nem tartja meg azt az íratlan szabályt sem, amely szerint tiszt csak tiszteféleséggel, tiszthelyettes csak tiszthelyettesi oldalbordával léphet félre. S ami már tűrhetetlen, sorra szeretnek belé tisztek, tiszthelyettesek, civilek párijai. A parancsnok neje pedig vele akar elszökni valamelyik fővárosba, Kolozsvárra, vagy Bukarestbe. Ezért a tiszthelyettesek lemészárolják, a mocsárban elássák, s megpróbálják legendává avatni, s azt a látszatot kelteni, mintha sikeresen elszökött volna a táborból.

Ám a szerelmes asszonyok följelentése nyomán külső ellenőrzés érkezik, amely a megsemmisítő láger lassú erodálásához vezet. A diktatúra – ahogy a román forradalomban és 1994–98-ig, 2002–2006-ig az anyaországban, valóságban is megtörténik – csak félig bukhat meg, ha a változásokat a diktatúra kiszolgálói irányítják, vezényelik le, állnak élére. A Kései dolgok című epilógusból megtudhatjuk, amit azóta konkrétan is tapasztaltunk: a kommunizmus (-t modellező megsemmisítő tábor) romjai a vétlenekeket is maguk alá temették. Nem csak a Dej-Ceaușescu-féle, durva terror képe vetül az olvasó tudatának falára. Páskándi e regényt már repatriálása után írta, s többszörösen is átírta, a regény kései korokig átívelő utóhangja modellezi a gerincpuhító, jellemzüllesztő anyaországi Kádár-korszakot is.

A regény mottója is lehetne egy Fichte-idézet és a hozzá fűzött Páskándi-magyarázat A szabadság színváltozásai című esszékötet 55. oldaláról: „Rousseau mondja: sok ember mások urának tartja magát, holott még náluk is inkább rab: sokkal helyesebben is mondhatta volna: mindenki, aki mások urának tartja magát, maga is rab ... csak az szabad, aki maga körül mindent szabaddá akar tenni ...”

ÁLDOKUMENTARISTA KRIMI A SZOCIALISTA FALUROMBOLÁSOKRÓL

Azt hihetnők, hogy Az árnyékfejtők ál-erotikusan tragikus költői látomásregényének, egyben erőszakpéldázatának ragyogó szintézisét aligha követheti hasonlóan intenzív, lüktető és rendhagyó regény. Saját prózai gyakorlatomból is tudom, hogy egy minden mondatában versi rangon kimunkált nagyprózai alkotás elképesztően lemeríti az alkotó energiakészletét, több éves, olykor évtizedes szünet szükségeltetik. (Ld. Dosztojevszkij, Bulgakov, Hernádi életművének hullámzásait.) Mint ahogy már egyszer utaltam is rá, az élete gyertyáját Erdélyben is, az anyaországban is kétfelől, intenzíven égető Páskándi Géza, mintha érezte volna, hogy kevés evilági időt szabott ki számára az Isten, kiben feltétel nélkül hitt, kételyei az emberiségre és önmagára vonatkoztak. A SÍRRABLÓK című terjedelmében is grandiózus, szerteágazó, műfajtörő és határsértő szabálytalan remeklés 1989-ben látott napvilágot szintén a Szabad Tér edíciójában, korábban nem jöhetett volna ki, ahogy Az árnyékfejtők sem igen ment volna át a kiadókba költöztetett cenzúrán 1985 előtt. A nyelvújításban és a példázatosságban is Páskándival némiképp rokonítható Hernádi Gyula szürnaturalistának nevezte erőszak példázatregényeit, főként a Kiáltás és kiáltást, valamint a Sirokkót, s a későbbi ál-kalandregényeit, keményen erotikus paraboláit, dürrenmatti ál-krimijeit. Páskándi Sírrablók című összetett műfajú, krimi, horrort, erotikát, szabadszájúságot, dokumentarizmust, esszészzerűséget ötvöző nagyregényére is illik a Dürrenmatthoz társított anti-krimi jelleg. Madarász Imre dolgozatát idézve „megszüntetve megőrzött” krimi-jelleg. Szász János monográfiájában is utal erre, kimondván: a Sírrablók témája „Dürrenmattnak százoldalal, pergő krimi, Tolsztojnak háromkötetes folyamregény.” Szerintem Páskándi egy írói Gesamtkunst egyszemélyes kánonon kívüli kánonját követve írta meg költőien szerteágazó, nyelvileg is sokrétű abszurdoid tényregényét. Bizonyos értelemben nagyon is találó a Dürrenmatt párhuzam. Páskándi a rendhagyó szerkezetiség ellenére is klasszikusan kimunkált történelmi abszurdoidjaiban, az Erdélyi triptichonban még tartja magát a történelmi dráma szabta keretekhez, bár lépten-nyomon szét is feszíti azokat nyelvezetének lírájával, s a prózaforma interludiumokkal. Ám, szintén Dürrenmatthoz hasonlóan Páskándi sem a sokkal ismertebb drámáiban, hanem a három elemzett abszurdoid regényében tárta föl legszélesebb spektrumban mind a létfilozófiai, mind a társadalmi alapigazságokat. A Sírrablók már-már sziszifuszian értelmetlennek, a katarzis esélyétől is mentesnek, kifejezetten antikatarikusnak láttatja evilági létünket, még a Beavatáshoz és az Árnyékfejtőkhöz képest is. (Az életmű nagy terjedelme miatt sem térek ki a többi regényre és a többi drámára, versre, esszére.) A mottók, az előljáró szavak és a kötetzáró függelék esszészzerű keretet teremt Nagymagyarország, Erdély múltját, jelenét,

jövőjét magába olvasztván. Az intellektuális keret és a benne foglalt pszeudo-szociografikus „főszöveg”, vagyis a négy áldokumentarista visszaemlékezés között metafizikus, filozofikus egységet teremt a balladisztikus legendastílus, a felnőttmese parttalanul fekete áradata. Olykor, mintha Kallós Zoltán gyűjtéseinek zaklatott prózai megfelelőit olvasnánk, máskor Zsille Zoltán alanyi szociográfiáit. Az árnyékfejtők teljes olvasói koncentrációt igénylő műfaji, nyelvi, gondolati polifóniája azt a hamis tévhitet szülte, amely szerint az anyaországban született alkotások kevésbé értékesek Páskándi életművének erdélyi szegmenséhez képest. A még bonyolultabb, 1989-es megjelenésű Sírrablókról még a monográfus is bevallja, hogy az első tíz oldal elolvasása után arra érzett késztetést, hogy letegye, mint az olvasók jelentős része, kik egy-két oldal elolvasása után olvashatatlannak minősítették eme két kiváló Páskándi művet is. Bizony, igaztalanul...

A Sírrablók tanulmány-kerete egy országrészről ad történelmi áttekintést egy üldözött, eltűnt fiatal fiktív teológus, író, Köntös Ábel optikájával a két honfoglalástól napjainkig terjedő érvénnyel. A sokágú, teljességre törekvő esszé tanulmány megállapítja, hogy a Kárpát-medencében Erdély (Bácska, Kárpátalja, Felvidék, Alpokalja és a csonka anyaföld mindig is spirituális és geopolitikai egységet alkotott. a barbár trianoni hentesmunka, majd a bécsi döntések pünkösdi királyságát megtorló még igazságtalanabb 1945 utáni párizsi ország-csonkítás az Erdélyben (és a többi elcsatolt országrészben) élő magyarok megkérdezése nélkül, a többségi nemzetek javára történt. Páskándi Géza a regény utójangjában Köntös Ábel nevében idézi azt a nagyhatalmakhoz intézett beadványt, amelyet 1947 tavaszán Márton Áron katolikus, Vásárhelyi János református püspök, Korparich Ede, a Hangya Szövetkezet elnöke, Lakatos István nyomdász, dr. Szász Pál, a legnagyobb akkori tömegszervezet, a Földművesek Gazdasági egyesületének elnöke írt alá. E kiáltvány és a regényt keretbe foglaló tanulmány bűvópatakforma leitmotívja a kérdés: miért van az, hogy a románok minden egységesítő, homogenizáló törekvése, a Nagy Románia elvtől a dákoromán agyrem-elméletig belefér az egészséges nemzettudat fogalmába, miközben a magyarok minden revíziós és nem revíziós jellegű autonómia törekvése náciizmus?

A regényt megnyitó és lezáró tanulmánykeret intellektuális alapvetése keretbe foglalja a főszöveget, amely mintegy torztükörként mutatja meg a trianoni, jaltai, párizsi tragédia lecsapódását a huszadik századvégi, erdélyi „köztes emberek” tudatában. Ez az úgynevezett főszöveg négy különböző, elvben egyszerű ember szólamában meséli el a legendát arról, hogyan kezdődött el a Ceașescu-féle falurombolás, melyet sokak téves hiedelme ellenére a mi 1988-as nagy tüntetésünk csak megállítani tudott, megakadályozni nem, hiszen jóval korábban beindult. A nemzettudatot a legtartósbabban a hagyományörző, szerves falusi közösségek szétzilálása, a templom és az iskola, a temető lerombolása képes tönkretenni. (Páskándi csak utal arra, mi tudjuk, Makovecz Imre már – külsősök által is látogatott – egyetemi előadásában is gyakran hívta föl arra a figyelmünket, hogy Kádár János a 70-es években elkezdett település összevonásával, megközelítően kétezer anyaországi helység szerepnélkülivé tételével eredményesebb volt a kevésbé látványos falu- és a nemzettudat-rombolásban, mint

Ceaușescu). A regényben megmutatkozik az abszurd tény: az erdélyi magyar falvak lerombolásának elkezdését, a templomok és az ősökkel bennünket összekötő sírok ledózerolását a hatalom nem kis mértékben erdélyi magyarokkal végeztette el.

Páskándi Géza egy szégyenletes büntényt helyez a főszöveg történetének fókuszába. A ledózerolásra ítélt és a már lerombolt sírok mélyében éjjelente egy erkölcsileg tökéletesen lezüllött család folytat vállalkozássá fejlesztett kitartó sírrablást a hétköznapi nemzetárulásnak, a tradícióink áruba bocsátásának, meggyalázásának metaforájaként. A történeti múltban természetes volt, de még a hetvenes-nyolcvanas években is előfordult, hogy a hozzátartozók a szívüknek kedves elhunyt mellé temették annak kedvenc, értékes ékszereit. Ám Isten nem büntet, a sátán alázza meg a saját szolgálait, így az ő fekete tréfájaként omlott rá a regény fikciója és a valóságörző legendák szerint a megbolygatott föld a sírrablókra, s olyan iszonyatos kínhalált bocsátott rájuk, amelyet még ők sem érdemeltek ki.

Ám, amikor az anyaországi és a nemzetközi tiltakozáshullám az egekig csapott, a regény valóságos tényeken alapuló fikciója szerint a nyolcvanas évek végén a bolondokházába zárták az események fő tanúit, az életben maradt sír- és falurombolókat. Az elmeklinikára nyugati újságírók érkeznek, s a bolondház őrői, kápoi engedélyezik, hogy négy sírrabló és faluromboló magnetofonra mondja a falurombolások és a sírrablás valóságos legendáit.

E valóságghú abszurd krimik is bizonyítják Páskándi Géza igazát: a mi magyar való világunk, legyen bár határon inneni, vagy túli, olyannyira abszurdoid, hogy az írónak, a költőnek stilizálnia sem kell szinte semmit. Négy, idézőjelesen önkéntes, hivatásos faluromboló, egy öreg analfabéta és az ősi legendákat még tudó harangozó, a világ periferiájára szorult, ott pesti argót beszélő vagány, „Jópofa-Öcsi”, a hazafias indokból besúgóvá lett „Fütyürész-Nagy” és a történet nagy részét elhalandzsaló, konfabuláló „Dugó” négyféle elbeszéléséből ismerjük meg az ördögi terv kiagyalóit, a végrehajtókat, a „belevaló”, a nyomorgatottakkal együtt iszogató, olykor emberséges, máskor ördögi kommunista funkcitól az ellenzéki, börtönviselt orvosig. Páskándi úgy dönt, hogy stílusban is, a gondolatok sokrétűségében is ignorálja a valóságosság- nek a látszatát. Fél-analfabéta, tanulatlan mesélői mintegy kollektív sámáni extázisban olyan lét- és történetfilozófiai árnyaltsággal vallanak nemzeti sorskérdésekről, amire ezek az egyszerű sír-, templom- és falurombolók a valóságban aligha volnának képesek.

Vagy mégis? A regény egyik nagy rejtélye, hogy a pórul járt sírrablók hullájával együtt a hatóságok és a kutatók megtalálnak a dák-román elméletzagyaságot igazolni hivatott ókori római leleteket is, amelyeket a hatalom képviselői, illetve a zsoldjukban álló tudósok csempésztettek oda a sírrablókkal. Valószínű, hogy a sírrablók a hatalom félhivatalos beleegyezésével ténykedtek hát. Ezekre a feltételezésekre nem derül egyértelműen fény. A Sírrablók című regény rejtélyei, kicsit a kilencvenes évek nagy filozófiai horror-krimisorozata David Lynch és Mark Frost Twin Peaks című filmregénye modorában – nem lepleződnek le egyértelműen, hanem újabb rejtélyek kerülnek előtérbe.

S maguk a bolondokháza relatív biztonságában vegetálók is – tőlük aligha várható intelligenciával sejtik, hogy Dürrenmatt fizikusaihoz hasonlóan ők is nagyobb biztonságban vannak a viccosztályon, mint odakünn. Az örült világból csak az örültek házában találhatunk biztonságot, amely kevésbé örült a külvilágnál, – Páskándi regényére visszautalva – Ceaușescu Romániájában és a Kádár János Magyarországon. A regényben olykor az utalások szintjén, máskor *expressis verbis* is elhangzik: Magyarban sem fenékgig tejföl az élet. A wagnerien zaklatott regény – a kötetzáró függeléktől eltekintve tetralógia azzal zárul, amivel kezdődik: Köntös Ábel gondolataival, melyeknek groteszk árnyékát tükrözik a bolondházi monológok: vajon ki szolgáltat igazságot sokat szenvedett nemzetünknek? Mert az Európai Unió aligha fog. Bennünket korábban a Kelet kizsákmányolt, a Nyugat cserbenhagyott, a Rákóczi szabadságharcotól 1956-ig, 1990-től a nyugat átveszi a felszínen megszelídítve az elnyomó szerepét is, a cserbenhagyás megmarad.

Páskándi szabálytalanul összetett regény-monstruma nagyon is tiszta végkövetkeztetésbe torkoll, Köntös Ábel gondolatainak esszenciális összegzés-kísérletébe (kiről a regény tanúbizonyosága szerint ma sem tudunk semmit). Idézem: HA ÉLNE VALAHOL, MONDJUK EGY TÍZTAGÚ NEMZETI KISEBBSÉG ÉS BÁRMIKÉPPEN LEHETSÉGES VOLNA ŐKET ERŐSZAKKAL BEOLVASZTANI ÜLDÖZNI ÉS KIIRTANI – AKKOR MAGA A GLÓBUSZ IS MEGÉRT A PUSZTULÁSRA. MERT HA TÍZ MBER ELPUSZTÍTÁSÁRA TALÁLUNK ERKÖLCSI TÉTELT, ÉRVET ÉS ENYHÍTŐ LOGIKÁT, AKKOR A MILLIÁRDOKRA IS LELÜNK. AKKOR AZ ENYHÍTŐ KÖRÜLMÉNYEK LOGIKÁJA OLYAN AKNÁS TERÜLETTÉ LESZ ALATTUNK, AMELYEN MI ROBBANHATUNK FÖL. A FELHALMOZOTT MENTŐ- ÉS ENYHÍTŐ KÖRÜLMÉNYEKTŐL, ERKÖLCSI EGÉRUTAK LABIRINTUSÁTÓL RETTEGHET IMMÁR AZ EMBER HAZÁJA: AZ A FÖLD.

Itt akár is abba hagyhatnánk, de vissza kell kanyarodnunk a kezdetekhez. Mind a Páskándi drámák, versek, de még inkább a regények és az esszék nyelvi és képi sokrétűsége tükrözi a különféle diktatúrák színe-változásait és egybejárásait. A hatalom az Erdélyi triptichon minden darabjának kezdetén a kádári anyaország látszat-engedékenységének jegyében tűnik megengedőnek, hiszen baráti kegyet gyakorolva oktrojálja a főszereplőkre a besúgókat, az ügynököket. A teológiai viták fázisában a látszólag szelídebb Petru Groza, a vadabb Gheorghe Gheorghiu-Dej, a ravaszabb, de még kíméletlenebb Ceaușescu hatalmi struktúra nyíltabb agresszivitását látjuk tetten érni: a nemzeti érdekek megtestesítői látszólag nyíltan képviselhetik a nézeteiket, ám a viták végeredménye eleve el van döntve. A tiszta igazságérettől és igazságöszöntől vezérelt nemzeti függetlenségért és az emberarcú demokráciáért küszködőkre vagy a nézetek megtagadása, vagy a börtön vár. És abban a pillanatban, amikor nyilvánvalóvá válik, hogy a teológiai viták valójában koncepciók perke, s a börtön egyenlő halállal, a drámák megmutatják a Hitler-, Sztálin-, Rákosi-féle nemzeti szocializmusok totalitáriánus kegyetlenségét. Ugyanezt mutatja a versregény, a három elemzett prózaregény is a hétköznapok forgatagában illetve a példázat eszkö-

zeivel. Akár a kedélyesen kisvárosiasan induló rémtörténetbe futó krimiben (Beavatkozás), akár a láger-rémregényben (Az árnyékfejtők), akár a kötőien szürreális ál-tényregény Sírrablókban örökké változik a hatalom színe és vált nyájasból kíméletlenné az agresszivitásban. A kedélyes vidéki funkciók, akik kis dolgokban kegyeket is gyakorolnak, mint a kádári Magyarország, egyik pillanatról a másikra börtönbe-lágerbe (Az árnyékfejtők), akár a diliházba (Sírrablók) zárják a kicsinységekben is ellenállót, a moszkovita helytartók, akár Dej, akár Ceaușescu, akár Kádár birodalmában. S a börtönbe zárt országban egyik pillanatról a másikra visszatér a sztalinizmus totális diktatúrája (Turka hadnagy halála, a Sírrablók gyanús balesete stb.)

És végül, Páskándi esszéinek vissza-visszatérő motívuma az, hogy a határhelyzetekben érvényes a „Legyen a te szavad: Igen igen, nem nem” Szent Pál-i parancsa. Isten vagy sátán – harmadik út nincs. Egy tisztességes ember három dolgot nem tehet meg a legszörnyűbb diktatúrában, a kommunizmusban sem: belépni a kommunista pártba, főállású ifjúkommunista vagy kulturális funkcionáriussá válni és szekus, illetve három per hármas besúgóvá lenni. Ha ezeket a határokat nem lépjük át, megőrizhetjük a tisztaságunkat. Ám a diktatúrákban élő tiszta ember igazi tragédiája, hogy mégsem tud intakt maradni. Ugyanis, ha teljesen kivonul a társadalomban, az életműve és az életútja sínyli meg. Nem adják ki a műveit, éhen hal a családja, alkoholizmusba pusztul, lezúllik. Magyarán: beléje költözik az, ami elől elmenekült: a puha diktatúra cselekvésellenes és cselekvésképtelen aszténiája. Csak a másik, a lehetetlennek látszó alternatíva a követhető út: Isten, Jézus, a Szentlélek segítségével a lehetetlent kísértve megvalósítani önmagunkat az adott keretek között. Ám ez lépten-nyomon kompromisszumokra késztet bennünket. S a vállalható kompromisszumokon keresztül belénk költözik a puha diktatúra erkölcsi relativizmusa. Nem véletlenül választottam hát esszém címének és befejezésnek ezt a mondatot: „a bűntudatot magunkban újra felosztom! Én, áztatott nemzedék gyermeke, elcsábított fiú, kiáltok: testvér, kimúlsz! Tekints magadba: vallj, gyónj te is, ne csak én! AVAGY NEM GYÓN A GYÓNTATÓ IS VALAKINEK?”

Az életmű egészéről elmondhatjuk: Páskándi Géza a magyar irodalom egyik legeredetibb, a szó nemes értelmében vett posztmodern alkotója, aki egyszerre képes intellektuális, műfajmegújító és társadalomkritikus lenni, s ennél aligha várhatunk többet a szónak tag értelmében jelenkori írótól sem.

